

Soilikki Vettenranta

Professor emerita i mediepedagogikk, NTNU. Dr. polit.
(Norge), M. Soc. Sc. (Finland)
<http://www.candt.org>. paul.sutton@candt.org

Troller, myter og den tapte sannheten

Sosiale medier har ført til en fremvekst av nye tendenser i nyhetsformidlingen. Krigs- og katastrofenyheter følger stadig flere dramaturgiske virkemidler og narrative mønstre. Dette kan bidra til en fiksjonalisering av virkeligheten.

I kjølvannet av de sosiale medienes økende kulturelle betydning og president Trumps inntreden på den politiske arenaen, har det oppstått nye begrep: *trolling*, *falske nyheter* og «*alternative fakta*». I denne postfaktuelle tiden er det likevel betimelig å påpeke at verken falske nyheter eller vridning av sannhet i nyheter er noe nytt. Drama, mytiske elementer og forvrengt sannhet har alltid vært en del av

nyhetsformidlingen. Hensikten med denne artikkelen er å tegne et bilde av vår komplekse samtid, der etablerte dramatradisjoner er utfordret av nye former for digital kommunikasjon. Denne kompleksiteten bør utforskes i scenerom, både i og utenfor skolen, for å skaffe ny kunnskap og utøve kritisk dømmekraft som kan bidra til en demokratisk meningsutveksling i samfunnet.

| HVEM SIN SANNHET? Trumps eller Putins?

Hatsamfunn i emning

Globaliseringen har skapt risikofellesskap på tvers av nasjonale grenser. Beck (2003) kaller dette *verdensrisikosamfunnet*, der de sosiale mediene i dag spiller en viktig rolle. Vi lever i et *hat- og trusselsamfunn* der mediert hatprat og falske nyheter florerer. Tradisjonelle nyhetskriterier trues i et postfaktuelt samfunn – fakta er ikke lenger avgjørende for folks meninger (Vettenranta, 2017b).

De sosiale mediene bringer med seg nye etiske utfordringer. Mediedekningen av dramatiske hendelser viser at det er svært krevende å ivareta medienes samfunns- og informasjonsansvar og samtidig formidle etisk bærekraftig journalistikk. De sosiale mediene har utvidet det offentlige rommet. Flere aktører kjemper om oppmerksomhet, og vanlige borgere har mulighet til å publisere ikke-verifisert informasjon og meninger. Den tradisjonelle pressen må forholde seg til sine etiske husregler, blant annet til *Vær varsom-plakaten* og *Redaktørplakaten*, mens de sosiale mediene mangler et overordnet, etisk forpliktende regelverk (Haugseth, 2013).

Audiovisuelle nyheter formidler likevel alltid en arrangert virkelighet, som sammen med illusjonen om objektivitet gir en følelse av å bli underholdt.

Tradisjonelt styres nyheter av et bestemt sett regler og journalistiske rammer, som konstruerer virkelighet og som skaper gjenkjennelse hos seerne og leserne. Nyhetsinnslagene bearbeides for seerne, og som forskere må vi problematisere hvordan bearbeidingen skjer, og hvilke vurderinger og dramaturgiske strategier som ligger bak tilretteleggingen av det medieskapt virkelighetsbildet (Vettenranta, 2017a). De sosiale mediene har erodert de journalistiske retningslinjene.

Univers av helter og skurker

Nyhetsformidlingen forutsettes å ha høy virkelighetsgehalt. Audiovisuelle nyheter formidler likevel alltid en arrangert virkelighet, som sammen med illusjonen om objektivitet gir en følelse av å bli underholdt. Underholdningsfaktoren er et grunnleggende trekk for eksempel i fjernsynets ontologi, som et primært visuelt medium, og omformer innholdet i nyhetene til underholdning (Postman, 1986). Seeren blir grepet av en slags nummen,

skrekkblandet fascinasjon når han eller hun betrakter bilder fra store katastrofer. Nyhetene har blitt *infotainment* der konvensjonelle fakta blandes med fiktive elementer.

Nyhetsdramaturgien har utviklet seg i retning av tematiske narrativer eller nyhetsnoveller. Spesielt krigs- og katastrofenyheter følger dramaturgiske mønstre der helter og skurker, dramatisk død, personlige tragedier eller konflikter inngår som sentrale elementer. Behovet for å skape drama presser journalistene til å komponere en fortelling der konflikten mellom «det gode» og «det onde» er bakt inn i formidlingen. Eksistensielle spørsmål, dramatiske konflikter og grenseerfaringer finnes både i eventyr og i katastrofenyheter. Dermed bidrar nyhetene også til fiksjonisering av virkeligheten (Vettenranta, 2017a). Journalister er vår tids profesjonelle eventyrtellere, hevder Bell (1991).

Lindholm (2004) påstår at nyheter er en form for litteratur. Han har merket seg likheten mellom eventyr og nyheter, som etter hans syn er fortellinger bestående av tilfeldig samlede historiebrotter. Nyhetene bygger på en konfliktmodell der maktmenneskene, som mørkets fyrster, duellerer seg imellom for å beseire motstanderen. Enhver nyhet må romme en historie, og fortellingen formes som et forløp av hendelser der de plasseres «i et moralsk univers av helter og skurker, seire og tap» (Lindholm, 2004).

Bourdieu (1998) påpeker også at fragmenterte fjernsynsnyheter leder til avhistorisering. Nyhetene presenterer verden som en absurd serie av katastrofer som verken kan forstås eller påvirkes, som uendelige parader av etniske kriger, vold og kriminalitet. De bidrar ikke til mobilisering, men øker heller fremmedfiendtlighet, skaper fatalisme og manglende engasjement. Hendelsene dukker opp uten noen forklaring og forsvinner fra skjermen uten løs-

ning. Ofte er enkeltnyheter avsondret fra sin sammenheng, i motsetning til det som burde være målet for nyhetsformidlingen, nemlig å rapportere om hendelser som avdekkes, forklares eller settes i kontekst ut fra nyhetenes politiske, sosiale og kulturelle betydning (Vettenranta, 2017a).

Mytiske elementer i nyhetene

Medienes dramaturgiske behov for å bruke helter og skurker i krigsnyheter er, som Eide (2005) påpeker, godt dokumentert. Nyheter blir sjelden analysert med litterære redskaper, og det finnes få vitenskapelige studier av denne art. Foss (1988) studerte Dagsrevyens beretning om den norske rasulykken i Vassdalen, hvor 16 unge soldater mistet livet under en NATO-øvelse i 1986. Han fant at Dagsrevyen fungerte som en seremonimester i det nasjonale sorarbeidet. I analysen brukte Foss elementer fra den greske tragedien og konkluderte med at nyhetene utviklet seg til en norsk dannelsesroman.

I Vettenrantas doktoravhandling (1998) om Tsjernobyl-katastrofen kom det frem en betydelig metafysisk og symbolsk undertone i informantens utsagn om denne ulykken i et høyteknologisk atomkraftverk. Noen så ulykken som et bibelsk omen og refererte til den apokalyptiske profetien i Johannes Åpenbaring.

Könno (1996) studerte den estiske pressen etter Estonia-forliset, der 850 mennesker mistet livet i 1994. Könno så på metaforer, symboler og myter som journalistene brukte i sine reportasjer, kommentarer og analyser. Han avdekket at nyhetene om katastrofen rommet et nett av meninger med mytiske og freudianske assosiasjoner, maritime ordspråk, religion og folklore. Katastrofen hadde blitt tillagt mange symbolske elementer. Et eksempel var det hvite skipet som bar nasjonens navn, som symboliserte «frihetens hvite skip», en stolthet for folket som hadde fått tilbake sin status som fri sjøfartsnasjon (Vettenranta & Hohn, 2007).

Et nylig eksempel om heltehistorier i nyhetene er det mye omtalte grottedramaet i Thailand, som oppsto etter en oversvømmelse i juli 2018. Det ble kåret tallrike helter: de tretten innesperrede guttene, dykkere, marinejegere, leger, soldater og statsoverhoder. Her er det vanskelig å finne skurker siden den antatte skyldige, den unge treneren, viste offervilje ved å gi sine matrasjoner til laget, lærte guttene meditasjon og ba inderlig om unnskyldning. Skylden er vanskeligere å definere i slike naturkatastrofer enn i menneskeskapte ulykker. Naturen er ikke «ond», og naturkatastrofer oppfattes av enkelte som Guds straff (jf. Vettenranta, 1998).

Budbringere for falske nyheter

Sosiale medier har bidratt til spredning av begrepet falske nyheter. De har vist seg å være effektive budbringere for disse «alternative fakta». Kort definert er dette falske nyheter som er grovt forenklet, funnet på eller forvrengt med hensikt. Enkelte nyheter er uten rot i virkeligheten eller produsert for å villedde opinionen i en bestemt politisk retning. De er vridd og vinklet i propagandahensikt. Falske nyheter kan være masseprodusert i vinningshensikt, og de spiller på, og forsterker, folkets fordommer. Et velkjent fenomen er delingen av konspirasjonsteorier. Nyheter som stammer fra hackede kilder, slippes ut for å påvirke politisk, og enkelte ganger blandes de med falske dokumenter (Vettenranta, 2017b).

I de digitale mediene har overgangen mellom hva som er viktig og hva som er *oppsiktsvekkende*, blitt mindre tydelig. Aktører i interessekonflikter kan også arrangere hendelser for å manipulere journalister til å tro at det dreier seg om

Seerne blir grepet av en slags nummen, skrekkblandet fascinasjon når de betrakter bilder fra store katastrofer. Nyhetene har blitt infotainment der konvensjonelle fakta blandes med fiktive elementer.

BARN I RUINER: Hvem har bombet? **FOTO:** Reuters

en spontan hendelse. Ryktespredning er en vanlig taktikk, og politiske uttalelser underbygges med tvilsomme politiske og ideologiske påstander. Også usanne rykter publiseres i mediene, da medieselskaper kan profitere på disse. I verste fall kan usannheter produseres av medarbeidere i seriøse medier for å fabrikkere en reportasje. Falske nyheter er problematiske å identifisere ettersom de kan inneholde spor av fakta. Enkeltfakta kan være korrekte uten å gi et korrekt bilde av hele saken. Det er ikke nok at enkeltfakta er korrekte; de må også være relevante i den omkringliggende konteksten og vinklingen (Vettenranta, 2017b).

Nyhetstroller som moderne eventyrtellere

De sosiale mediene har avlet et annet nytt begrep: *trolling*. På internett og via andre sosiale medier søker man intendert å forstyrre og forvrengte informasjon ved å lansere falske nyheter. Flere land har «trollfabrikker» der digitalt kompetente folk produserer politisk misvisende twittermeldinger og innslag på Facebook. Også terrororganisasjoner har rekruttert kyndige spesialister for å bruke sosiale medier i sin propaganda. Den best kjente «trollfabrikken» ligger i St. Petersburg i Russland. Ifølge den finske journalisten Jessikka Aro hadde den over 200 heltidsansatte i 2014. Disse produserer meldinger i sosiale medier som hyller president Putin og svartmaler motstandere, hovedsakelig USA og Ukraina. Men det er ikke bare USA og Russland som driver med nettrulling. Også i Storbritannia ble det i 2015 opprettet en bataljon på 1500 soldater som hadde i oppdrag å utføre «hemmelige informasjons- og propagandaoppgaver i sosiale medier» (Vettenranta, 2017b).

Trolling kan også være en del av såkalt *informasjonskrig*. Målet er å spre propaganda og skape angst hos befolkningen, som en del av psykologisk krigføring for å senke borgernes evne til å tåle kriser (Vettenranta, 2017b). Terrororganisasjonen IS har på en teknisk brilliant måte brukt sosiale medier i propagandahensikt. Informasjonskrig som en integrert del av moderne krigføring, er ikke noe nytt. Under den andre verdenskrig forvaltet Hitler mesterlig sitt propagandamaskineri ved bruk av filmer, med Leni Riefenstahl som regissør.

Den eroderte sannheten

Nyheter skal være pålitelige, troverdige og gyldige. Det at nyheten kommer fra en pålitelig kilde, betyr ikke automatisk at den er sann. Når det gjelder gyldighet, kan vi spørre hvor sann nyheten er, og hvor godt den representerer en faktisk virkelighet. Twittermeldinger sender små biter av virkeligheten som spres som meteoritter i verdensrommet, og dermed mister mottakeren helheten i en nyhetssak. Det

er også blitt mer utfordrende å skille mellom redaksjonell fremstilling og nyheter fra kommentarer og meningsytringer. I Norge kan falske nyheter avdekkes for eksempel gjennom nettstedet *Faktisk*, et samarbeid mellom Norges største mediehus som ble lansert i 2017. Nettstedet skal bidra til å utvikle faktabasert, kildekritisk journalistikk.

Nyheter bedrar, de forteller alltid kun bruddstykker av virkeligheten. Terroren i Syria og Afghanistan har vist hjerteskjærende bilder av gråtende barn på leting etter sine foreldre. Men hvem har bombet, hvem er skurken: IS eller regjeringshæren? Er bildene ekte eller et verktøy i en propagandakrig? Slike krigsbilder er vanskelig å verifisere (Vettenranta, 2017a).

De tradisjonelle nyhetskriteriene – vesentlighet, aktualitet og viktig informasjonsverdi – er under press i en post-faktuell medietid der sensasjoner vinner over tørre fakta. Mediedramaturgien i nyheter er ofte basert på konfrontasjoner og motsetninger. Derfor fanger mediene lettere opp og formidler nyheter om krig, terror og katastrofale hendelser. Når slike nyheter i tillegg får myteomspunne trekk og inntulles i tvilsomme eller misvisende påstander, er det en utfordrende oppgave for publikum å skape et objektivt og helhetlig bilde av verden omkring.

REFERANSER

- Beck U. (1992). *Risk society: Towards a New Modernity*. London: Sage.
- Bell, A. (1991). *The Language of News Media*. Oxford: Blackwell.
- Bourdieu, P. (1998). *On television and journalism*. London: Pluto Press.
- Eide, E. (2005). Tsunamien, menneskene og mediene. *Norsk medietidsskrift*, F 48-61.
- Foss, G. (1988). Det nasjonale sorgarbeid: tid og fortelling i Dagsrevyens beretning om rasulykka i Vassdalen. *Serie Billedtekster 7/1988*. Trondheim: Universitetet i Trondheim.
- Haugseth, J.F. (2013). *Sosiale medier i samfunnet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Könno, A. (1996). *Mythical Interpretations in the Press*. I Lauristin, Marju og Peeter Vihalemm (Red.), *Estonia: The Disaster in Estonian Media (Rapport 168-5)*. Stockholm: Styrelsen för Psykologiskt Försvar.
- Lindholm, M. (2004). Det trivielle triumf. *Samtiden*, 1(115-116).
- Postman, N. (1986). *Amusing Ourselves to Death: Public Discourse in the Age of Show Business*. London: Heinemann.
- Vettenranta, S. (1998). *Making Sense of Chernobyl Nine Years After: TV News Reception of the Environmental Disaster*. Dr. polit.-avhandling. Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.
- Vettenranta, S. & H. Høhr (2007). Skolemassakren i Beslan mellom myte og folkeeventyr. *Nordicom Information*, 4: 71-80.
- Vettenranta, S. (2017a). Krig og katastrofer i media. De unges møte med brutale nyheter. Bergen: Fagbokforlaget.
- Vettenranta, S. (2017b). Falske nyheter, trollfabrikker og den tapte sannheten. Foredrag i Studentersamfunnet i Trondheim 31.10.2017.